

כתר

מחקרים בכלכלה ומשפט על-פי ההלכה

יג
תש"פ

עורכי הסדרה
הרבי שלמה אישון הרבי יצחק בזק

אמצעי תשלום ומכשירים פיננסיים לאור ההלכה

הכרך נכתב על ידי
הרבי שלמה אישון

מכון כתר
ע"ש משה ומעטל הלר

יוצא לאור בסיווע משרד התרבות והספורט – מינהל התרבות

עיצוב עטיפה: דורית צינמן

עימוד: שחרית 072-2113131

©

למכון כת"ר לכלכלה על פי התורה

ת.ד 34101 ירושלים 9134002

טל. 077-3500281

פקס : 02-6235696 או 153-77-3500281

www.keter.org.il

תוכן העניינים

תוכן מפורט בעמוד 1

הסמלות:

הרבי יעקב אריאל שליט"א

הרבי זלמן נחמה גולדברג שליט"א

הרבי אשר וייס שליט"א

11.....	haloah bmatbech zoh bmedinat yisrael
12.....	hazmodat haloah lmedad
17.....	matbeu vortzoi (ibrikon) – haam nashab matbeu uppi halacha
19.....	siman A
30.....	siman B
55.....	siman C
63.....	siman D
70.....	siman E
79.....	siman F
93.....	siman G
95.....	siman H
105.....	siman I
118.....	siman J
124.....	siman K
133.....	siman L
140.....	siman M
149.....	siman N
שער שלישי: היתר העסקאות והקופו ההלכתי.....	
151.....	siman O
157.....	siman P
166.....	siman Q
176.....	siman R
183.....	siman S
193.....	siman T
195.....	siman U
202.....	siman V
211.....	siman W
217.....	siman X
225.....	siman Y
233.....	siman Z
235.....	siman AA
240.....	siman BB
249.....	siman CC
255.....	siman DD
268.....	siman EE
280.....	siman FF
295.....	siman GG
314.....	siman HH
317.....	siman II
שער חמישי: מכשירים פיננסיים.....	
235.....	chush ribiyat berkachat taudot sl
240.....	hemuber motudot sl lkrinot sl vohalot halchotot
249.....	hastamkot ul hitor usaka bminuf hashukot
255.....	chush ribiyat bmcirah bchosar (usakot "shorati")
268.....	chush ribiyat busket chalaf (SWAP)
280.....	hashukah bagorot chob chabrotot uppi halacha
נספח הלכתי מעשי.....	
314.....	maptach nosaim
317.....	maptach makorot

הספר מוקדש

לעלוי נשמתו של

עו"ד ר' משה בזק ז"ל

אשר פעל כל חייו כמשפטן

בשירות הפרטី והציבורי

תוך שילוב בין ערכי המשפט

ויסודות האמת, הצדקה והיוושר שבתורת ישראל

באמונה תמיינה ושלימה

נלב"ע ט"ז מרחשווון ה'יתש"פ

ת.ג.צ.ב.ה.

לעלוי נשמה

לוֹן יִצְחָק וּבֶלֶץְיה מִירַמְבָּרג ז"ל

לעלוי נשמה
ישראל ורואה הגר ז"ל

ת.ג.צ.ב.ה.

הונצח ע"י משפחת מירמברג

תוכן מפורט

הסכבות

הרבי אריאל שליט"א

הרבי זלמן נחמייה גולדברג שליט"א

הרבי אשר וייס שליט"א

שער ראשון: המطبع וערכו	17
סימן א הלואה בطبع חוץ במדינת ישראל	19
מה בין הלואה מطبع להלואת פירות	19
סוגים שונים של מטבעות	21
הלואות דולריות במדינת ישראל	24
סיכום	29
סימן ב הצמתת הלואה למזר	30
פיירות שהוזלו ומطبع שנפסל	30
סיכום ביניים	36
מטבע שהוסיפו על משקלו או ערכו	36
פיחות במשקל המطبع או בערכו	38
שינוי ערך המطبع ללא שינוי במשקלו	40
שיעורך השינוי בערכו של המطبع עפ"י מזר המחרירים לצרכן	51
סיכום	53
סימן ג מطبع וירטואלי ('ביטקוין') – האם נחשב מطبع עפ"י ההלכה	55
הקדמה	55
מטבע בלי חומר כלל	56
משמעותה ההלכתית של העברה בנקאית	58
מטבע שאינו מוכר על ידי השלטון	61
סיכום	62
סימן ד קניון כסף וחילול מעשר שני בطبع נהוג ביתם	63
קניון כסף	63
חילול מעשר שני	65
מטבע חוץ	67
הצורך בהתאם בין ערכו הנקוב של המطبع לבין שווי החומר	68
סיכום	69
סימן ה חישוב שיעור פרוטה	70
מהו "כסף"?	70
כיצד נעשה השערוך	72
שער קניה או שער מכירה	76
סיכום	78
סימנו ערכם של מחצית השקל וחמשה שקליםים של פדיון הבן	79
שיטות הריב"ף והרמב"ם	79
שיטת רשיי	80
סיכום שיטות הראשונים ופסק ההלכה	81

82.....	כسف של תורה כ"ערך"
83.....	שיטות החזוון איש
83.....	שיטות הגרי"ם פינשטיין
84.....	הצמדה למזהד יוקר המחיה
85.....	הצמדה לפרשנה לנפש
86.....	הצמדה למחיר החיטה
87.....	סיקום שיטות ההצמדה השונות
87.....	האפשרויות להוסיף על מחיצית השקל
90.....	שימוש במטבע הנוהג ביום במדינה
91.....	סיכום
92.....	אופן חישוב ערךן של מטבעות חז"ל באתר מכון כת"ר
93.....	שער שני: צ'קים וכרטיסי חיוב
95	סימן ז משמעותה של משייכת צ'ק על פי ההלכה
95.....	הקדמה
95.....	המצב המשפטי
96.....	משמעות הציק בהלכה
104.....	סיכום
105.....	סימן ח נטל הראה בטענות נגד צ'ק
105.....	מוחזקות בשטר חוב רגיל
105.....	טענת זוף, שטר אמנה, וטענת "סיטראאי"
107.....	טענת תנאי
109.....	טענת קיזוז בחוב מסווק
110.....	נטל הראה בשטר שאינו בו אחריות נכסים
112.....	הבחנה בין צ'ק صالح לצ'ק שאינו صالح
113.....	סיכום ביניים
114.....	המצב המשפטי
116.....	הלכה למעשה לאור דין דמלכותא
118.....	סימן ט תשלום שכר עבודהUTC
118.....	מדווע אין לשלם בשווה כסף
120.....	דין ייחחו אצל שולחני
122.....	צ'ק דוחוי
122.....	סיכום – מנהג המדינה
124.....	סימן י צ'ק שאבד מן המוכר
124.....	טענות פטור אפשריות
124.....	טענת שמא פרעתי
126.....	החשש בשטר שנפל
129.....	האם תשלום לצ'ק שווה לתשלום במזומנים
130.....	החשש שמא יימצא עיי אחר
132.....	סיכום
133.....	סימן יא שמיתת כספים לצ'ק שלא נפרע
133.....	שמיתות כספים בהלוואה שנכתב עלייה שטר

134.....	דינו של החיק
136.....	חוק המדינה
139.....	סיכום
סימן יב חשש ריבית בבחירה בין "דיביט" ל"קרדייט" בכרטיסי חוב	
140.....	רקע כללי
140.....	חשש ריבית בבחירה מחריר שונה לרכישת האשראי
141.....	הנחה מזומנים
143.....	האם מועיל יותר העסקה של חברת האשראי
146.....	סיכום :
שער שלישי: היתר עסקאות ותוקפו ההלכתי	
סימן יג היתר עסקאות במסלול אישי	
151.....	הקדמה
151.....	הפייכת הלואה לעסקה
152.....	האם ניתן לקנות בחוב
153.....	הקנהה בלי ידיעת המקנה
154.....	חשש 'לפניהם'
155.....	סיכום
156.....	
סימן יד היתר עסקאות שהמלואה איננו מודע לו	
157.....	מחלוקות הבית יוסף והב"ח בדיון "סאה בסאה"
159.....	דברי הרמן"ע
160.....	שיטות המהראש"ם - דין "זכין"
161.....	אפוטרופוס המלווה מעות יתומים
162.....	שיטת החלקת-יעקב - היתר עסקאות כללו פיקוזו
163.....	הצעת האדמו"ר מלובלין
164.....	היתר עסקה הקבוע בבנקים
165.....	סיכום
סימןטו אביעת ריבית בשטר היתר עסקאות שלא נמסר ללואה	
166.....	הקדמה
166.....	סוגיות 'שטרים מחזנאי' ו'פירושי הראשונים' לה
167.....	פסק הרמב"ם והשולחן ערוך
168.....	שיטות הרא"ש
169.....	בין שיטת הרמב"ם לשיטת הרא"ש
171.....	סיכום ביניים
172.....	עסקה בעל פה בפני עצים ובשטר חוב רגיל
173.....	שטר עסקה בשטר נפרד שנשאר בידי המלווה
175.....	שטר שכולל אחוזי ריבית
175.....	סיכום
סימןטו נתול הראייה אוחdot קיומו של 'היתר עסקאות'	
176.....	אין אדם משים עצמו רשות
180.....	ההכרעה בספק ריבית
182.....	סיכום

סימן יז	חיוּב השׁוּבָה בַּהֲיִתְרַעַת הַעֲסָקָה בְּמִצְיאוֹת יְמִינָה	183
183.....	מבוא	183
184.....	מקורה של חובת השׁוּבָה	184
185.....	היחס בין התשלום לשׁוּבָה	185
188.....	משמעותו היהותו של המקביל "חישוד על השׁוּבָה"	188
189.....	דין היותר העסוק כאשר המקביל "חישוד על השׁוּבָה"	189
190.....	מי מוגדר "חישוד על השׁוּבָה"	190
192.....	סיכום	192
שער רביעי: השקעות בשירות	193	
סימן יח	ההשקעות בשירות – מהן?	195
196.....	הצעת הבד"ץ של הרב קרליץ	196
196.....	שיטת הרב אריה דבר – לפי פסיקת הרב אלישיב	196
197.....	שיטת הבד"ץ של העדה החרדית	197
199.....	עד ההלכה להשקעות וקרנות – גלאת הון	199
200.....	ההשקעות בשירות לפי מכון כת"ר	200
201.....	סיכום – עקרונות מכון כת"ר	201
סימן יט	חיסכון לכל ילד לאור ההלכה	202
202.....	הקדמה	202
202.....	למי שייך הכסף	202
204.....	חשש ריבית	204
206.....	החשש שבחזקות המניות	206
210.....	סיכום מוגבר	210
סימן ז'	רכישת ני"ע של חברות זרות	211
211.....	הקדמה	211
211.....	בייטול ממון ברוב	211
214.....	אין ביטול בשותפות	214
214.....	בעלויות – בהתאם לדעת הרוב	214
215.....	כספי	215
215.....	רכישת יחידה בקרן נאמנות וקרנות סל המשקיעות בחברות זרות	215
216.....	סיכום	216
סימן כא	חשש ריבית בהלואות חברותיות (P2P) בארץ ובחו"ל	217
217.....	הסתמכות על היותר עסוקא כלל	217
219.....	היותר עסוקא שהוא חלק מתנאי השימוש	219
220.....	הלוואות חברותיות בחו"ל	220
221.....	דין "קבוע" בהוראה הנינתה באינטרנט	221
224.....	סיכום	224
סימן כב	פעילות בני"ע בחו"ל בשבותות ובחגי ישראל	225
225.....	כאשר במקומות של הנכרי שבת ובמקומות של ישראל חול	225
227.....	אמירה ליהודי שבמקומות לא כניסה שבת	227
230.....	האם יש הבדל בין אמירה ליהודי לבין אמירה לנכרי	230
232.....	מערכת ממוחשבת	232
	סיכום :	232

שער חמישי: מכשירים פיננסיים ...	233
סימן כג חש ריבית ברכישת תעוזות סל	235
הקדמה	235
היתר "יצא השער'"	236
מה לי חן מה לדי דמיון	237
התניה מראש שיטין מעות	238
סיכום	239
סימן כד המעבר מטעוזות סל לקרנות סל והשלכותיו ההלכתיות	240
המצב המשפטי	240
רכישת יחידות בקרנות סל ובקרנות נאמנות	241
מחותה של הקמן הכשרה	243
חש ריבית בהלוואה לקרן המקבילה	245
חש איסור לפני עיור לא תמן מכשול וסיוועידי עברי עבירה	247
סיכום	248
סימן כה הסטמוכות על היתר עסקה במינוף השקעות	249
הסתמכות על היתר עסקה כשיעור הרוח ידוע לנוטן	250
הסוברים שלא ניתן להסתמך על היתר עסקה כשיעור הרוח ידוע	251
התניה המאפשרת למקבל להשתמש בכיסף לכל עסקיו	253
סיכום	254
סימן כוחש ריבית במכירה בחסר (עסקת "שורת")	255
הלוואת ניירות ערך	255
היתר "יש לו"	257
היתר "יצא השער"	259
בדברים המצוינים בשוק באופן קבוע	262
האפשרות לפrou את ההלוואה בכל עת	263
כשיעור משתנה לעיתים תכופות	264
סיכום	267
סימן כזחש ריבית בעסקת החלף (SWAP)	268
מכירה בזמן – האם נחשבת מכירה	268
המכירה תקפה רק כאשר קצבו זמן לחזרה	270
כאשר אפשרות החזרה אינה מהויה תנאי בעסקה	271
מכירה ע"מ שתחוירו לי – האם מתבטלת למפרע.	272
מכירה עם תנאי למכירה חוזרת ביוקר	273
החזרת קרקע שנגבתה בפירעון חוב והתיקורה	274
שיטת הריטב"א – תנאי למכירה חוזרת נחשב מהתורה להלוואה	277
סיכום	278
סימן כח השקעה באגרות חוב חברותיות עפ"י ההלבלה	280
א. מהן אגרות חוב חברותיות	280
ב. דוגמאות לאג"ח חברות בישראל	280
ג. האם יש חש איסור ריבית באג"ח חברותי	282
ד. האם עדיף לעשות היתר עסקה ל'ירוחא דמלתא'	290
ה. סיכום	291

נספח הלכתי מעשי	295
המطبع וערכו	295
הגדתו ההלכתית של המطبع הנוהג ביום	295
פיקדון בנקאי ומطبع וירטואלי	296
הלוואת שקלים ומטבע חוץ	296
הצמדה לשינוי בערך המطبع ולמדד המחייבים לצרכן	297
חישוב שווי מטבעות בחו"ל במטבע הנוהג ביום	298
הצ'קים והליך תייחודה	299
משיכת ציק כתחייבות לשלם	299
נטול הראהה בטענות פטור נגד ציק	299
תשולם שכר עבודה בциק	300
ציק שאבד	301
שמיותם כספים	301
אשראי ובריטיסטי חיוב	301
ყוקור במכירה באשראי	301
בחירה בין "דיביט" ל"קרדייט"	302
היתר עסקאות ותוקפו ההלכתי	302
"דמי ההתפשות"	302
כאשר הלואה "חשוד על השבועה"	302
ידיעה על קיומו של היתר עסקאות	303
מסירת עותק של היתר עסקא ללואה	303
היתר עסקא כלליא	303
היתר עסקא במסלול אישי (פרט)	304
הפייכת הלואה לעסקאות	304
נטול הראהה אודות קיומו של היתר עסקא	304
הלוואות חברותיות	305
השעות כשרות	305
הចורך בהן	305
רכישת מנויות בחברות ישראליות המחללות שבת	306
השקלעה בחברות ישראליות שאין תומכות על היתר עסקאות	306
רכישת ניירות ערך של חברות זרות	306
אגרות חוב "כשרות"	307
מנויות ישראליות "כשרות"	307
השקלעה ב קופות גמל, קרנות פנסיה וקרנות נאמנות	307
חסכון לכל ילד	308
קרנות וותיקות	308
פעילות בניין בחו"ל בשבות ובמועדן ישראל	308
מכשורות פיננסיות	309
أوپציות וחוזים עתידיים	309
تعدادات سل	309

310.....	קרנות סל
310.....	מינוף
310.....	הלוואת ניירות ערך – עסקת "שורט"
311.....	מכירה עם התחייבות למכירה חוזרת
312.....	עסקת החלף (<i>SWAP</i>)
313.....	עסקה עתידית (<i>forward</i>) ואופציה
313.....	אגרות חוב חברותיות
314	מפתח נושאים
317	מפתח מקורות

מכתב ברכה מהר"ג יעקב אריאל שליט"א

לכבוד הרב שלמה אישון שליט"א

ראש מכון 'כתר'

שלו' רב לאוהבי תורה

ספרך החדש 'אמצעי תשלים ומכשירים פיננסיים לאור ההלכה' מוכיח שוב את כוחה של ההלכה להתמודד עם כל שאלה מודרנית. תורהנו היא תורה חיימ' ויש בה מענה גם לשאלות החדשנות ביותר. אלא ששלהם יישומה בחיה המעשה צריך להעמיק בה. הפוך בה והפוך בה דכללה בה.

'כל הדין אמת לאמת' נעשה שותף لكב"ה במעשה בראשית' וכ' הגרא"א בפי' למשלי שהכפילות של 'אמת לאמת' באה לומר שכדין דין תורה צריך להתברך בשני כישורים, בידע בהלכה ובבנת המציאות.

כדי לדון בנושאים כלכליים, בפרט באלו המודרניים, יש צורך גם במידע רחב ב'חוון משפט' ו'יורה דעתה' וגם בהבנת המנגנונים הכלכליים הפועלים בעולם.אמצעי התשלום ודרכי המסחר השתנו בעת האחורה לבלי הכר, ולכן הם מחייבים העמקת חקר בהלכה כדי לתת להם מענה העולם.

'ישר כוחך, שנטלת על עצמך את המשימה הקبוצה והחשובה להביא בפני הלומדים ואנשי המעשה משנה סדרה בנושאים הכלכליים החדשניים. ספר זה יctrוף כבן חן נוספת לסדרת ספרי מכון 'כתר' להoir את אורחות הכלכלה באורה של תורה.

ארשה לעצמי כמה הערות. אני קובלע בהן מסמרות. אלה רק נקודות למחשבה מטה-הלכתית איך רואה התורה את הכלכלה המודרנית.

א. אפתח בדיון שדנתם בסי' כא, האם יש חשש רבית בהלוואות חברותיות? אם המלוויים או הלויים בחוץ האם ניתן לסמוק על הרוב שאינם ישראלים ומותר להלוות וללוות מהם ברבית? דעתכם נוטה לומר שמכיוון שכדיל הלואה עוברת דרך המחשב כשל אחד יושב בבתו לכארה יש כאן דין קבוע ולא הולכים אחרי הרוב.

לעב"ד הכספי הרי אינו מופקד במחשב האישוי. המלווה נותן הוראה לבנק להעביר ללואה את הכספי הרשום על שמו בבנק. בספרו של דבר המחשב בבנק הוא המבצע את העברת הכספי ללואה. גם אם נניח שבין בעלי המניות בבנק יש מיעוט יהודים אין למחשב דין קבוע,

הבנק אינו מקום קבועם של עובדי הבנק כל אחד מהם מגיע לעובודה מביתו וא"כ יש לכל מפעילי המחשבים בבנק דין פריש וככל דפריש מרובה פריש.

אומנם יש להעיר על דברינו מהותס' במס' פסחים ט, ב ד"ה הינו תשע חנויות:

וא"ת כי אתה עכבר וشكل מהני ציבורין אמאי חשוב לה קבעו Mai Shana נמצא בפי עכבר מນמצא ביד נקרי דבפ' גיד הנשה (חולין צה. ושם) פריך לרוב דאמר בשור שנתעלם מן העין אסור מבנמצא הלק אחר הרוב ומהני שנמצא ביד נקרי ואומר ר"י דהכא מיר' כשראיינו שלקח מן הקבוע שנולד הספק במקומות קבועות אבל אם לא ראיינו הוא ליה כפירים ואזלין בתר רובה

בנ"ד אנו יודעים שהכסף הגיע ללו מחשבונו של המלווה בבנק והדבר דומה למי שרוואה עכבר הנוטל חמץ מażה הציבורים שרובם מצה אך אחד מהם חמץ וא"כ הספק נולד במקומות הקביעות.

לענ"ד לא דמי. הכסף ה'מופקד' בבנק אינו דומה לציבורים של חמץ ומצה. המזמן הנמצא בחשבונו של המלווה אינו עצם מוחשי אלא חשבון הרשות לזכותו. בכלל כל הכסף ה'מופקד' בבנק אינו בעין כלל, והוא רק חישוב ערטילאי המחשב את הנזילות העוברת ושבה מה'מפיקדים' ל'מושכים'.

לענ"ד שלזה התכוון המודכי בפ"ק דחולין שבנהדרין הולכיםacha ר' אע"פ שהדיינים קבועים במקומות, אך דברום פריש. הדיבור (ובעיקר הדעה המובעת באמצעות הדיבור) הוא דבר מופשט ולא מוחשי ולא חל עליו דין קבוע. וכיודע דין קבוע הוא חידוש ואין לך בו אלא חידשו ממש"כ הר"ן בפגיה"ב (דף לג, ב):

ומי שלקחبشر מן המקולין וא"כ נודע שהיתה טרפה בינם דשי כיוון דבשעה שלקח לא היה קבוע. דין קבוע שהוא כמחצה על מחזה חידוש הוא ואין לך בו אלא משעת חידשו ואילך ככלומר משנעשה קבוע אבל למפרע לא.

כלומר, כל דבר שאינו דומה לו רק אבן לתוך עשרה ישראלים, שא' מהם הוא גוי, לא חל עליו דין קבוע. ריבית שאינה נראית בנסיבות הניכרת לעין אלא ברישום בנקאי בלבד אין לה דין קבוע.

ב. כאן אנו נכנסים לעומק הנושאים שספרך החשוב עוסק בהם. זה הלב של המשחר המודרני. על פניו נראה לכaura שכל העולם הפיננסי המודרני הוא בבחינת 'תולה ארץ על בלימה'

לאור הנחתנו שבריבית רישומית בלבד אין דין קבוע, יש לשאול, האם יש בכלל דין ריבית בחשבונות הבנק? הרי כאמור, מדובר בכיסף וירטואלי. האם גם הוא בכלל מה שכתבה התורה 'כסף לא תתן בנשך ובמרבית לא תתן אוכלק'? לכaura התורה מדברת על מי שמלווה מטבעות כסף ומצריכי מזון מוחשיים.

אלא שאלת זו הייתה צריכה להתעורר כבר לפני כמותים שנה כשלחל התהליך של המרת מטבעות הכסף בשטרני נייר, שאין גופם ממון ורק רשום עליהם סכום מסוים. וכן השאלה התעוררה לעניין פדיון הבן וכדו' (ר' חת"ס יו"ד ב' קלד)

אך לעניין רבית האיסור חל גם על הלואת שטרות שאין גופם ממון. וכך פסק הפט"ז (יו"ד סי' קס סס"ק א") שיש איסור רבית גם בהלוואת שטרות. ונימוקו עמו, שעיקר הלוואה אינה הניר אלא הממון הרשות בו. כל שטר עומד להיבוט באמצעות תשלום כספים. אלא שבימינו חלה התפתחות נוספת. העולם הפיננסי מתנהל רק באמצעות רישומים. אנשים מלאוים ופורעים חובות ללא כל שימושים ממשיים. גם הלוואה וגם הפירעון נעשים רק באמצעות רישומים בבנק. ולפעמים באוטו בנק עצמה! גם הלווה שלקח את הלוואה לא ממיר אותה לכיסף ואפילו לא לשטרות. כל המסחר מתנהל באמצעות רישומים בלבד. גם אם אדם נטל הלוואה לצורך רכישת מוצר מזון הוא משלם באמצעות כרטיס אשראי או העברת אינטרנטית. גם הכסף, הכל פיקטיבי. האומנם גם תם איסור הריבית?

לכארה, איסור ריבית מה"ת חל רק בכמותם של גופי ממון כגון מטבעות ומוצרים מזון. אך כסף לא תנתן לו **בגנשך ובמרביה** לא תנתן **אכלך** (יি' קרא כה, ל). ללווה יש חסוזן ריאלי ולמלואה נוספת ריאלית. אך סאה בסאה לא אסור מה"ת למורות ש מבחינת הערך יש כאן ריבית, כגון שהפירעון הוא בסאה שערכה עלה. יתרה מזאת, המלווה מטבעות על מטבעות אם כמות המטבעות בזמן הפירעון זהה לכמותם בזמן הלוואה הדבר מותר לכתילה, למורות שערך הכסף עליה בין הלוואה לפירעון.لقארה רק הכמות קבועות ולא הערך. ובימינו, בחיה המסחר המודרני שאין יותר שימושים ממשיים, אלא רק רישומים בלבד, אף הם דיגיטליים, ולא ניכרים לעין, יש רק תוספת ערך ללא שום כמות ממשית, האומנם אין איסור ריבית!

ולא היא. יש כאן גם כמות ממשית, אומנם היא רק נרשמת ברישומים. אך היא הנותנת, הרישומים ניתנים למדידה. הלווה פרע למלווה ערך גבוה יותר משלה. בזמן הלוואה נרשם סכום מסוים ובזמן הפירעון סכום גבוה יותר. יש כאן גם נשק וגם תרבית. הלווה - אחרי הפירעון - נשך ריאלית, ערך וכמושו ירד, ולעומתו רכוש המלווה התרbeta, אף הוא ריאלית. הכל מדיד ונitin לתרגום מעשי. הלווה יכול מעטה לרכוש פחות מוצרים והמלואה יותר. לא רק הערך השתנה, גם הכמות הנרשמת שוניה. זו ריבית!

רק לעניין קבוע אמרנו שאין כאן דין קבוע, בגל חידשו, אלא כל דפריש מרובה פריש.

ג. ומכאן לעצם המסחר המודרני. המסחר הופך להיות יותר ויוטר וירטואלי. יושב אדם בישראל, קונה סחורה בסין ומוכר אותה לדרום אפריקה, מבלי שראה את הסחורה מעולם. האם קניין כזה תקין? התשובה היא חיובית. קניין כזה אינו גרוע 'מיסיטומתא' שהבאתם בשם הפוסקים שהוא מועלם מהתורה.

לענ"ד רמז לכך ספר החינוך במצבה שלו:

ואין ספק כי אלו הكنيות כולן מתקנת חכמים הן (כלומר גם הكنيינים הנחשבים כמועילים מן התורה) והביאו הכתובים לסמך בהם דבריהם. והאמת כי חכמתם היקרה העתידה להגלוות על ידם היתה רמוזה וגנוזה בתחום הכתובים, ואף על פי שיעיקר הכתובים אינו על אותן אסמכות, נלמודות הן מותוכן.

ונלען"ד בכוונות דבריו עפ"י מה שכתבו האחרונים, שיעיקר הKENNIIN נעשה ע"י רצון המוכר למוכר ורצון הקונה לקנות, מעשה הKENNIIN בא רק לבטא גמירות דעת. כי בימי דעלמא אין גמירות דעת. וכמש"כ הדבר אברהם חלק א סימן א:

ההלהנה הייתה כללית לכל שיקבע ממנה אצל התගרים לקנות בו יהא קניין גמור, ומשור'ה בראשונה שנגעו במנען וסנדל הוה מנעל וסandal DAOORIYTAA ומשחו זון לקנות בקצתה הוה קצתה DAOORIYTAA, וכן בכל זמן וזמן כפי מנהג התగרים.

חכמיינו ירדו לסוף כוונות התורה והבינו שצורות הKENNIIN שהיא הזכירה הן רק דוגמאות לKENNIINIM מקובלים שבהם יש גמירות דעת. אך ה"ה לכל קניין אחר שיתקבל על דעת הסוחרים. בהסכמהם לKENNIINIM המותאמים לחיה הכלכלה בכל דור ודור חשפו בכך את רצונם הגנוו של התורה. וכן לתקנותיהם להכיר באמירה בלבד בKENNIIN במצבים מסוימים כי היה ברור להם שגמירות הדעת מתקיימת באוטם מצבים בדברו בעולם ולכך תוקף והן הן דברים הנקיים באמירה (קידושין ט ב). וכן תקנה מעמד שלושתן. ומכאן נלמד לאמרית 'מזל וברכה' בסינדיקט הילומים. וא"כ גם לKENNIIN הנעשה דרך האינטראנט, שהוא דומה לאמירה, מכיוון שהוא מוסכם כוום בין הסוחרים, יש תוקף הלכתី.

ד.. בכל זאת גם בחיים המודרניים יש נושאים שגמירות הדעת חייבות להתבטא בעשייה מוחשית דזוקא. כגון קידושין ימשיכו להיעשות ע"י מסירות טבעת מיד החתן ליד הכללה. העברה אינטראנטית לא תוכר, לפחות לא לכתיחה (ר' אה"ע כח יג). הסכמה הכללה להתකdash לחתן חייבות להתבטא בעשייה מוחשית. הדבר עולה מפסיק הרמב"ם שפסק שמקדש במולה לא מקודשת (למרות שKENNIIN במולה קונה) וכן במתנה ע"מ להחזיר, שהיא קניין פורמלי בלבד אך אין בה הנאה ממשית, ועוד (ר' ש"ת עזרת כהן סי' מ' ואור שמח הל' אישות פרק ה). וכן לפידון הבן ומעשר שני נזדקק למטריות כסף ממש. כי הKENNIIN המוחשיים אמתאים יותר.

ושוב ברכותי לך ולמכון כתר על מפעלים תמשיכו להגדיל תורה ולהאדיר.

בברכת התורה

הרבי יעקב אריאל

הרב זלמן נחמיה גולדברג

אכ"ד בכית הוראה למומנות "הישר והטוב"

חבר בית הדין הרבני הגדול

רחוב אלקנה 12 א ירושלים

Giver Sifri, i יומן

אשר צליג ריס

כטן 8

פעריה"ק ירושלים ת"ו

כג' ינואר 1948, נספחים לארון הנקודות המבוקשין. מילא אוניברסיטת תל אביב ותפקידו כראשון תירוץ לארון הנקודות. ב-20 בפברואר 1948, נספחו הנקודות לאוניברסיטה של אוניברסיטת תל אביב. ב-22 בפברואר 1948, נספחו הנקודות לאוניברסיטה של אוניברסיטת תל אביב. ב-23 בפברואר 1948, נספחו הנקודות לאוניברסיטה של אוניברסיטת תל אביב. ב-24 בפברואר 1948, נספחו הנקודות לאוניברסיטה של אוניברסיטת תל אביב. ב-25 בפברואר 1948, נספחו הנקודות לאוניברסיטה של אוניברסיטת תל אביב. ב-26 בפברואר 1948, נספחו הנקודות לאוניברסיטה של אוניברסיטת תל אביב. ב-27 בפברואר 1948, נספחו הנקודות לאוניברסיטה של אוניברסיטת תל אביב. ב-28 בפברואר 1948, נספחו הנקודות לאוניברסיטה של אוניברסיטת תל אביב. ב-29 בפברואר 1948, נספחו הנקודות לאוניברסיטה של אוניברסיטת תל אביב. ב-30 בפברואר 1948, נספחו הנקודות לאוניברסיטה של אוניברסיטת תל אביב. ב-31 בפברואר 1948, נספחו הנקודות לאוניברסיטה של אוניברסיטת תל אביב.

פתח דבר

קריאת גודלה קורא הרב קוק זצ"ל במאמר דרישת ה' שבספרו אדר היקר. קריאת לשילוב התורה במלוא עוזה עם מערכות החכמיה, המדע והרוח העולמיים הנוכחים בדור ובתקופה. וז"ל:

כל מה שיחסר לאדם ממחמות העולם, נגד זה יחסר לו عشرת מונימס מן התורה, אמר רבנו הגר"א ז"ל לנאמני ביתו . על כן עם הגברת עז התורה, הרחבת החכמה העולמית לפי האפשרי מוכחת היא. אם אי אפשר לו לכל בן תורה להיות חכם רשמי בכל מקצועות המדעים, אבל אפשר לו להיות איש יודע את המצב הכללי של החכמות בעולם ואת פעולתן על החיים; למען יכיר את הסגנון הכללי של צביון הרוח שבדורו, כדי שידע איך לפרנסו ולהטיבו. אמונה לא רק בחכמות המפרנסות רק את המשכבה יספיקה לאדם להכיר על ידן את התורה, - התורה כלל ג"כ וביתר שאת הריגשות, את הלח הפנימי והעצמי של החיים, - שהחכירו יפה צריך שלא יהיו זרים לאדם גם כל רגשות החיים החיים בעולם ונוהגים בדור.

רב קורא לחיבור עמוק של התורה עם מקצועות המדעים ומחמות ואך עם רגשות החיים הנוהגים בעולם. מתוך חיבור זה, כותב הרב, תהיה השפעה הדידית: של התורה על מערכות החכמה והרגש ולהיפך: **באמצעות חיבור זה תורחב הכרת התורה עצמה.**

קריאת זו עומדת ביסוד שאיפתו ורצוינו של מכון כת"ר, מראשית הקמתו, לחבר בין עולמה של תורה למערכות החיים בתחום הכלכלת וחוי המשחר הנוהגים בתקופתנו. עד כה זיכנו הקב"ה להוציא לאור יב' CRCIM ובhem פירות מחקר שנעשה בתחוםים שונים ומגוונים ברוח החיבור המذובר.

כך זה, מהוות כרך בר המצויה, יג', נרתם גם הוא כדי לתת מענה נרחב למגוון נושאים הנוגעים למכשירים פיננסיים ואמצעי תשלום מודרניים וניתוחם לאורה של תורה. בין הנושאים: מטבח וירטואלי, צ'קים וכרטיסי חיוב, הלואות חברתיות ועוד. כמו' מוקדש שער בתחום שמכון כת"ר זכה להירחתם לו בשנים האחרונות והוא הקשרות הפיננסית על סעיפיה הרבים.

כאן המקום לציין בסיפור את העבודה שקיימת כיום תנוצה גדולה של גורמים המעווניינים לעסוק במגוון התחומיים המחברים בין העולם העסקי לבין ההלכה. אנו מודים לקב"ה על הזכות שזכינו לעורר ולהעלות את המודעות בתחום רחב זה.

נחתום בהודאה לכל המסייעים לעבודת המכון ולהתפתחותו, ובתפילה לריבש"ע שיחזקנו ויאמצו להמשיך בעבודתנו ובכך לתורום עוד לביסוסה של תורה במרחב העשייה.
צ'חק בזק
שלמה אישון

פתיחה

כאשר ציוה הקב"ה את משה רבינו על מצוות מחצית השקל "נטל הקדוש ברוך הוא כמי מטבע של אש תחת כסא הכבוד, והראהו אל משה, וא"ל למשה: זה יתנו". (תנחותא, כי תשא)

מקשה האור החיים הקָדוֹשׁ (שםות, ל), מה התועלת בכך שהקב"ה הראה למשה רבינו מטבע של אש שנייטל מתחת כסא הכבוד, ולהלא יקל יותר על משה לדעת ולהבין מה עלי ישראאל לתת אם יאמר לו הקב"ה בפירוש מהו משקל המטבע, מאשר אם יראהו מטבע של אש.

מבואר האור החיים, שמטבע של אש שהראהו הקב"ה למשה רבינו, לא נועד ללמדו מהו משקל המטבע שעליו לחת, אלא ללמדו את עומק טעמה של מצוות מחצית השקל המכפרת על עם ישראל:

כי שכינתו יתברך שהיא בחינת כסא כבודו יתברך, על ידי מעשה בני ישראל יסובבו הפרדה, והוא אומרו (ישע' נ) ובפשיעיכם שלולחה אמרכם, גם אומרו (משל' ט' ז') ונרגן מפריד אלף, ועל ידי מעשה העגל שהוא נגד כל התורה כולה יסובבו הפרדה השכינה בשורשי בחינת כל נשות ישראל, להזה צוה ה' שיתנו מחצית השקל שהוא סימן למה שהפירודו הם במעשייהם לשוב ליחדם יחד, ולהכרת הדבר הראוו כמין מטבע של אש מתחת כסא כבודו כי שם בחינת שורשי נשות בני ישראל

החטא הוא פירוד, ולעומתו במטבע גנו כה האחדות. על כן נתינת המטבע מחברת את ישראל מחדש ממקור שורשים תחת כסא הכבוד, ובכך כפרתם.

תחת כסא הכבוד חוקקה צורתו של יעקב אבינו, שהוא השורש ממנו מתפצלים י"ב השבטים, על כן מאותו מקום, תחת כסא הכבוד, ניטל גם המטבע המאחד ומחבר. כך כותב השפט אמרת (شكلים תרל"ד):

הצורה של בני ישראל הוא מטבע של אש כמ"ש בצלם אלקיםכו. והחומר נמשך אחר הצורה. ואאי' מ"ז ז"ל אמר מטבע של אש הוא יעקב אבינו ע"ה וכתיב ביה יעקב אש. זוכותו מסיע לכל בני ישראל, צורתו חוקקה תחת כסא הכבוד.

ושמא לכן דזוקא יעקב אבינו הוא זה שתיקון מטבע בשעה שהגיע לשכם (שבת לג ע"ב), מתרוך מגמה להרבות אהבה ואחווה בין איש לרעהו, כפי שכותב הרב קוק זצ"ל (עין אליה שם):

בahiota hahtmazit shel hankoda kolola b'metavu hauberat lesocho, har'i bekl ut shish lo moter mizrachiyo hoa mokrem b'metavu, ve-ho batoh shechbar ba lido cheshosuf tel sof yivianu lehshig ui' umel chabiro at haatzek lu, ac' matruba roshem haahava sheho'ais osod ha-mosar ...

המטבע משמש באופן מעשי לחבר בין בני אדם: אלמוני המטבע לא היה מתאפשר המ撒hor המחבר בין מוכרים וקונים, שלא לדבר על מצוות הצדקה וההלוואה הנעשית במטבע, היוצרת לחבר בין העשיר לבין מי שנזק לכסף.

אכן, החיבור בין בני אדם אינו רק תוצאה של השימוש במטבע. כל מהותו של המטבע מושתת על חיבור ואמון בין בני אדם: אדם שברשותו סחורה לא היה מסכים למכוור את סחורתו אם היה מקבל בתמורה חוץ שאינו יכול לעשות עמו דבר. מה מביא אפוא אדם להסכים לקבל, בתמורה לסחורה שמכור, מטבע שהוא בעצם חתיכת מתכת? אין זה אלא משומש שהוא סמוך ובתווחה שאנשים אחרים יסכימו לקבל גם הם את אותו מטבע בתמורה לסחורה שהיא שם מוכרים. אלמוני היה האדם משוכנע שהמטבע הוא "עובד לסתור" לא היה נאות לקבלו. שוויו של המטבע נובע אפוא מהסכם העם לקבלו כמטבע.

כך היה אפלו בתקופת חז"ל בה אמנים ערכו העיקרי של המטבע בעקב מהחומר ממנו היה עשוי, אך עדין היה הבדל בשוויו בין חתיכת מתכת אשר לא שימוש מטבע העובר לסוחר. כל זה נכון שבעתים בתקופתנו, בה אין כל ערך ממשוני לחומר ממנו עשוי המטבע, וערךו היחידי נובע מידת האמון השונות בו. בעת האחיזה אף נכנס יותר וייתר לשימוש ארנק דיגיטלי וכדו' בו אדם אינו מחשיך כל מטבע ממשי, והוא נסמך אך ורק על הרישום במחשב המודיעו כמה כסף יש לו. אלמוני היה הוא ואחרים נוטנים אמון במערכת הממוחשבת הזה ובאחרים עלייה, לא היו מסכימים למכוור סחורה או לבצע עבודה בתמורה לרישום דיגיטלי וירטואלי.

בשנת תר"צ (1929) היה העולם נתון בஸבר כלכלי גדול. באותה עת פרסם הרב אלחנן וסרמן הי"ד מאמר בו הוא מציע הסבר אמוני - מוסרי לஸבר. בפתח דבריו תמה הרב אלחנן וסרמן: כיצד זה קורה שהעולם כולו מפסיד. בדרך כלל בח"י המ撒hor והכלכלה ישנים מפסידים ויושנים מרוויחים. האחד מפסיד וכגדו الآخر מרוויח. מדינה מפסידה וכגודה מדינה אחרת מתעשרת. אך כיצד זה קורה שהעולם כולו מתרושש? "והלא הכספי לא עבר לעולם אחר, והוא גם לא הושמד - ואם כן, איפה נמצא הכספי?"

עונה הרב וסרמן כך: "התשובה לכך היא פשוטה ביותר: החלק הארי מאוצרות הכספי נמצא בידייהם של מיליוןרים פרטאים או בкопיות המדיניות - אבל ללא תנוצה. אבל האימון באנשים, לא מאmins זה זהה באופן שיעניקו אשראי ויאפשרו קיום מסחר ועסקים. הבסיס הכלכלי של העולםبني על תנוצה עסקית. הכספי צריך לעבור מיד ליד, דרך אלפי ידים, על מנת לקיים מסחר, הלואות וכדומה. עולם חסד יבנה' (תהלים פט, ג). 'למה נקרא שם זואי, שזים מזה לזה' (במדבר רבה כב, ז). כח הכספי טמון בנידות שלו. כאשר אוצרות שלמים של כסף מוקפאים וכיים פחד להניד אותם ולהעבירם לידיים אחרות, הרי אין בהם מועיל לאף אחד, גם לא לבעל הממון עצמו, שהרי כסף אי אפשר לאכול וללבוש, שהלא רק הודות לנידות שלו - הוא ממחה את ערכו. זה הא"ב היסודי של מדע הכללה, ובזה גם טמון הסוד של העניות הכללית".

נראה להוסיף טעם לכך שדווקא המطبع מבטא את כח האחדות, וזאת על פי המשנה במסכת סנהדרין (לו ע"א) בה נאמר:

ולהגד גודלתו של הקדוש ברוך הוא, שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד - قولן דומין זה לזה, מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הואطبع כל אדם בחותמו של אדם הראשון - ואין אחד מהן דומה לחברו.

בשונה מפרשיותם של בני אדם, שככל אחד שונה מחברו, המאפיין את המطبع הוא ש"כולם דומים זה לזה". לכן כאשר יש צורך להציג את המאחד והמחבר – נעשה שימוש דווקא במטבע.

על כן המליך, המחבר את העם ומיציגו כקולקטיב, הוא זה אשר בדרך כלל מנפיק את המطبع במדינתו. הביטוי החזק ביותר לכך שהמלך הוא השולט בטירטורייה מסוימת, הינה העובדה שהנפיק עבור סוחר באותו מקום. גם השקל בו השתמשו בני ישראל בדבר הונפק על ידי מלך, אלא הוא משה רבינו, קלשונו של הרמב"ן (שםות, ל): "קבע לו משה רבינו מטבע כסף בישראל, כי מלך גדול היה, וקרא למطبع ההוא 'שקל'". מטעם זה משתמשים חז"ל ביחס למלכות בביטוי "טבעה יוצאה בכל העולם" כדי לציין את הוויה שלטת בעולם (עבודה זרה ב ע"ב, ובדומה לכך במגילה יד ע"ב), וכך שכתוב המהרש"א (עבודה זרה שם): "יש לפреш כמשמעותה שמטבע שלא יוצאה בכל העולם שכן דרך המלכים שמטבע שלהם יצא עד מקום משלכם ופוסל".

כוחו של המطبع נובע אפוא מהאיימון והחיבור בין בני אדם, והוא הכליל העיקרי לייצירת חיבור זה. אשר על כן דווקא מטבע הוא זה המשמש לחיבורם של ישראל לשורש נשמהם ומתוך כך לכפרתם.

מכאן גם ניתן להבין את החומרה הגדולה שבאישור ריבית. המהרא"ל (נתיבות עולם, נתיב הצדקה ו) תמה מודיע זה החומרה התורה באיסור ריבית יותה מאשר באיסור גזל, עד כדי שהמלואה בריבית עבר על שש לאוים (רמב"ם, מלואה ולוה פ"ד ה"ב) ואילו הגזל עבר על לאו אחד בלבד. ובואר, שהחומרה שבאישור ריבית נובעת מכך, שבחלוואה בריבית, נעשה שימוש בכספי המועד לייצרת אהבה וחיבור – לשם "נשיכתו" של השני על ידי ריבית נשך:

כי ישראל הם עם אחד ובשביל כך יש להם אל אחד ולכך ציווה שיחיה מלאה זה לזה, וזה לוקח ריבית ונושך חבריו לכך הлокח ריבית מהפך המתוק למור שמורה לקיחת הריבית הפך זו שמורה ההלוואה.

בחלוואה בריבית לוקח אדם את המطبع, שמהותו חיבור ואחדות, ומשתמש בו באופן היוצר פירוד, ועל כן שללה זאת התורה בתכלית – כאשר מדובר בעם ישראל שמהותו היא החיבור והאחדות.

עם זאת, התורה התורה עשוית "עסקא", בה נותן אדם מכספו לחברו המשקיע את הכספי וחולק ברוחחים (או בהפסדים) עם בעל המעות. עסקא כזו אינה סותרת את מהותו של

המطبع, באשר היא יוצרת דזוקא חיבור ושותפות בין בעל המעות שיתכנן ואין לו את הידע או הזמן להשיקע כראוי את כספו, בין חברו הידוע כיצד להשיקע ויכול לעשות זאת, אך אין ברשותו מעות. עסקאות מסוג זה משרתת את תכליתו של המطبع ועל כן היא מותרת לכתילה.

לפני כ – 400 שנה, תיקון המהרא"ם קракא את "היתר העסקא", אשר נועד לאפשר בפועל נתינת הלואה בריבית ללא לעboro על איסור תורה. היתר העסקא קובע תנאים המחייבים על המקבל להוכיח את שיעור רוחיו או הפסדיו, ובמקביל קובע "דמי התפישות" אותן י策רך לשלם במקרה בו לא עמד בנטל הראה. דמי התפישות אלו הם שיעור הריבית אשר נקבע בהסכם הלוואה. היתר העסקא מסתמך על כך שמחמת הקושי להוכיח את שיעור הרוחחים קרוב לוודאי שהמქבל לא יעמוד בנטל הראה המוטל עליו ועל כן ישלם את דמי התפישות, ונמצא שבפועל קיבל הנ顿 את שיעור הריבית בה היה מעוניין – ללא שעבר על איסור.

לכארה, סותר השימוש בהיתר העסקא את השקפת עולמה של תורה המצפה לכך שאדם ישתמש בכיספו לצורך חיבור וקרוב ולא לצורך "נשיכה" של אחיו. אכן יש הוואים בהיתר העסקא העורמה ונסיון לעקוף את איסור ריבית החמור ונמנעים מלהשתמש בו. אך נראה שגם משתמשים בו למטרות עסקיות, דהיינו להלוואות אשר נעשו להשקעה בעסקים שיש בהם צפי לרוחחים, אין בכך פסול – גם לא מבחינת רוח התורה.

איסור ריבית מופיע בתורה בהקשר להלוואה לעני. כך מפורש בספר שמות:

(כד) אם בסוף פלחה את עמי את העני עפק לא תהיה לו קושה לא תשימנו עליו גשך:
(שמות כב)

וכך הוא בספר ויקרא:

(לה) וכי ימוך אחיך ומיטה ידו עפק וחתיקת בו גר ותושב ומי עמק: (לו) אל תקח מאתו גשך ותרבית ויראת מאליהיך וכי אחיך עפק: (ויקרא כה)

אמנם בספר דברים נאמר:

(כ) לא תשיק לאחיך גשך בסוף גשך אכל גשך כל דבר אשר ישך: (דברים כג)

ושם לא מוזכר עני, אך היה מקום לומר שהיות שבשני מקומות הזכירה התורה דזוקא עני – למד סתום מן המפורש גם בדברים יתרפרש הפסוק כעובד בהלוואה לעני.
אכן להלכה נפסק במפורש ש"אין חילוק בין אם מלאה לעני או לעשיר" (רמ"א יו"ד קס, א, ועי"ש בבאור הגרא"א), וכל הלוואה בריבית אסורה ללא תלות במצבו הכלכלי של הלואה
ובלא תלות במטרתה של הלוואה.

עם זאת נראה שניתן למוד מפשט הפסוקים, שכאשר נעשה שימוש בהיתר העסקא בהלוואות עסקיות, אין בכך ממש העורמה הסותרת את רוח התורה. אמן היתר העסקא מביא לכך שבפועל שולם שיעור הריבית עליו הסכימו הצדדים, אך תוכאה זו אינה סותרת

את פשט המקראות האוסרים ריבית בהלוואה לעני בלבד ולא בהלוואות אשר נועדו להשקעות עסקיות, וממילא אינה עומדת בסתיויה להשקפת עולמה של תורה.

המطبع על היבתו השונים הוא העומד במרכזה של החיבור שלפנינו. יסודו, בשאלות שהופנו אליו על ידי אלו החפצים בכך שיעיסוקם בכלל ובמطبع בפרט יהיה בהתאם להלכה. עיקרי הדברים פורסמו כבר בעבר במאמרים מעל גבי במות שונות, אך מאז עברו הגהות, שינויים, והוספות, ופניהם חדשות באו לכך.

זה המקום להודות לעמיתי הרב יצחק בזק שליט"א הנושא בעול המכון ומשקיע מאמצים על מנת שיישיך למלא את "יעוזו ביתר שאת וביתר עוז". לחברי מכון כת"ר אשר סייעוobilון הסוגיות הנידונות בספר, ולמורינו הרב יעקב אריאלי שליט"א, אשר אנחנו זוכים להדריכתו ולליוויו בעבודת המכון כבר שנים רבות.

תודה עמוק הלב לחברי קהילתנו ברעננה אשר תרמו בנדיבות להוציאו של ספר זה לאור. ועל כולם תודה מיוחדת לרעיית מיכל מנב"ת, אשר שלוי ושלכם שלה הוא.

נסיים בהודאה לריבונו של עולם על כל הטובה אשר גמלנו, ובתפילה לעתיד שיזכנו להמשיך ולהגות בתורה ובמצוותיה מתחז בריות גופא ונהורא מעלייא, ולתרום את חלקנו לחיזוק האורתה של הכלכלת המודרנית באורה של תורה.

שלמה אישון

טבת תש"פ רעננה